

ادبیات فارسی تا نیکی در ازبکستان کنونی

این نوشتار بخشی از مقاله ای است که در مجموعه ای تحت عنوان سیمای فرهنگی ازبکستان درج شده است. این مجموعه که اثر گروهی از نویسندگان در آن گردآوری شده است به سرپرستی دکتر عباسعلی وفایی رییس مرکز توسعه زبان و ادبیات فارسی تهیه - تنظیم و آرایه شده و توسط رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در تاشکند نشر و در اختیار عموم علاقمندان قرار گرفته است. نسیم بخارا جهت آشنایی مخاطبان نشریه با موضوع ادبیات فارسی تاجیکی امروز در ازبکستان این نوشتار را به کلیه دوستداران فرهنگ و هنر و زبان و ادبیات پارسی تقدیم می نماید.

در این خاک ادب پرور، ستاره های درخشان ادب فارسی تاجیکی، چون آدم الشعرا رودکی سمرقندی، نظامی عروضی سمرقندی، رشید الدین وطواط، منجیک ترمذی، ادیب صابر ترمذی، حکیم سوزنی سمرقندی، اثیر الدین اخسیکتی، بدرالدین چاچی، کمال الدین حسین خوارزمی، ملیحای سمرقندی، ملهم بخارایی، خواجه عصمت بخارایی، عبدالرحمن مشفق، سیدای نسفی، احمد مخدوم دانش، شمس الدین شاهین، میرزا سراج حکیم، خواجه سمرقند ترمذی، سمندر خواجه، سودا حیرت، منظم و دیگران به سر برده و میراث گرانبمایه ای از خود به یادگار گذاشته اند.

در اوایل قرن بیستم میلادی، ادیبان و روشنفکرانی چون عبدالکریم سپندی، سید احمد وصلی سمرقندی، سید احمد عجزی، محمود خواجه بهبودی، حاجی معین شکرالله زاده، سید رضا علیزاده، قاری مسیحای تمهیدی، نقیب خان طغرل و صدرالدین عینی و دیگران ادامه دهندگان سبک و شیوهی سنت های ادبی گذشتگان برومند خود بودند.

استاد صدرالدین عینی، پدر ادبیات معاصر تاجیکی که خود نیز زادهی بخارا بوده است، در کتاب خود

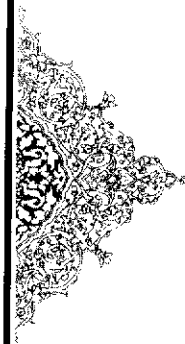
نمونه ادبیات تاجیک تألیف شده به سال ۱۹۲۶ میلادی در مورد زندگی و آثار بیش از دویست نفر ادیب فارسی زبان، پرتو افکنی کرده است که بیشتر آنها در شهرهایی چون سمرقند و بخارا متولد شده‌اند. برخی از این ادیبان، همدوره‌ی خود مؤلف بوده و او با اکثر آنها در سمرقند و یا در بخارا ملاقات داشته است.

در اوایل سال هفتاد قرن گذشته‌ی میلادی به مناسبت ۲۵۰۰ سالگی شهر سمرقند از طرف مرحوم «توره قل ذهنی» و «استاد صدیقی سعیدی» دوتن از محققان معروف تاجیک که هر دو در اصل سمرقندی هستند، تذکراهی به نام «سخن وران صیقل گوی روی زمین» تهیه و توسط انتشارات «عرفان» در دوشنبه به چاپ رسیده بود. در این مجموعه نیز راجع به دویست تن از ادیبان سمرقندی، اطلاعاتی داده شده‌است. باعث افتخار است که این شهر از قرن پانزده میلادی یعنی از عهد مولانا جامی و امیر علیشیر نوایی - این دو چهره‌ی برجسته ادب و فرهنگ - به یکی از مراکز مهم ادبیات دوزبانه (فارسی و ترکی) تبدیل شده و این سنت تاکنون ادامه دارد. برخی از ادیبان و دانشمندان حوزه‌ی سمرقند بیستم که مدت‌ها استاد صدرالدین عینی، ادیب و دانشمند بزرگ این قرن راهنمایی آنها را بر عهده داشته است، از آن (ادبیات دوزبانه) بهره‌ها برده و بعداً خودشان نیز در رشد و کمال ادبیات در ازبکستان و تاجیکستان، سهم به سزایی بر جا گذاشته‌اند. از جمله: جلال اکرامی، ساتیم الغ زاده، عبدالسلام دهاتی، فاتح نیازی، حبیب یوسفی، فضل الدین محمدی‌یف، پیرو سلیمانی، خالق میرزا زاده، عابد عصمتی، حبیب احراری، بهرام فیروز، اسلم ادهم، محمدجان شکوری، رسول هادی زاده، شادان حنیف، یوسف اکابر اف، نسیم رجب اف، متع الله نجم‌الدین اف، نریمان بقازاده، عبدالرحمن عبدالمنان اف، جوهره بقا زاده، هم قل شادی قل اف، ستار تورسون، عنایت نصرالدین، احمدشاه محمدشاه، احمدعبدلله، روشن رحمان و چندتن دیگر که همگی زاده‌ی شهرها و روستاهای ازبکستان کنونی می‌باشند و اکثر آنها تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در مدارس زادگاه خود فراگرفته و بعداً در دانشکده‌ی زبان و ادبیات تاجیکی دانشگاه دولتی سمرقند و یا در دانشگاه‌های تاجیکستان به ادامه‌ی تحصیل پرداخته‌اند.

در دوران استقلال نیز، برخی از ادیبان، بهترین ادامه دهندگان سنت‌های ادبی نیاکان شدند و اکنون به خلق آثار ادبی به زبان فارسی تاجیکی مشغولند. در شکل‌گیری این حوزه، محفل ادبی سمرقند که از نیمه دوم قرن گذشته در درون دانشکده‌ی زبان و ادبیات تاجیکی دانشگاه دولتی سمرقند فعالیت دارد، نقش مؤثری ایفا نمود. در دهه‌ی هشتاد قرن بیستم، محفل ادبی تاجیکی به نام «صیقل» در سمرقند، سازمان داده شد که وابسته به شعبه استانی «اتحادیه نویسندگان ازبکستان» بود. این محفل ادبی توانست بیش از صدتن شاعر و نویسنده‌ی فارسی‌گوی سمرقندی را گرد هم آورده و حمایت نماید. در دوران شوروی سابق، آثار ادیبان تاجیک ازبکستان در نشریه‌های ادبی تاجیکستان و تنها روزنامه‌ی تاجیکی ازبکستان که با نام «آواز تاجیک» در تاشکند به چاپ می‌رسد، تقدیم علاقمندان می‌گردید. در سال ۱۹۸۹ در نتیجه‌ی سعی و تلاش زیاد چند تن از روشنفکران سمرقندی، مجموعه‌ای از نظم و نثر با نام «گلدسته‌ی سمرقند» با همکاری انتشارات ادیب تاجیکستان و انتشارات ادبیات و هنر «غفور غلام» تاشکند به تعداد ۳۰۰۰۰ نسخه به چاپ رسید و در یک فرصت کوتاه در دسترس علاقمندان ادبیات قرار گرفت.

در دوران استقلال ازبکستان، امکانات خوبی برای چاپ آثار ادیبان تاجیکی ازبکستان به وجود آمد و در مدت ده سال اخیر، صدها دفتر از اشعار و داستانهای آنها به زیور طبع آراسته گردید. اکنون، استادان و محققانی هستند که به تدریس و تحقیق پیرامون زبان و ادبیات فارسی تاجیکی و ترجمه بهترین نمونه‌های این گنجینه تمدن جهانی همت گماشته‌اند. و در این راستا، بهترین سنت‌های دانشمندان برجسته ادبیات فارسی معاصر، مانند: استاد صدرالدین عینی و استاد عبدالغنی میرزایف و علامه واحد عبدالله، رحیم مقیم اف، قطب‌الدین محیی‌الدین اف و شاه اسلام شاه محمداف را ادامه می‌دهند.

در مدارس و محافل ادبی این منطقه، قرن‌ها محافل شاهنامه خوانی و حافظ خوانی و مولوی خوانی و بیدل خوانی و نوایی خوانی مرسوم بوده است. و این سنت جالب و زیبا همچنان در مدارس تاجیکی ادامه دارد. دانش آموزان تاجیک از مرحله اول تعلیم (دوره ابتدایی) با قطعاتی جداگانه از اشعار رودکی

و فردوسی و سعدی و حافظ و پندنامه‌های شیخ عطار آشنا می‌گردند.

در هر مرحله آموزشی ادبیات فارسی تاجیکی، نمونه آثار ادیبان و شاعران کلاسیک و معاصر به تناسب سن و سال دانش آموزان انتخاب شده‌است. از جمله در کلاس پنجم، شاگردان پس از آشنایی با نمونه‌های ادبیات عامیانه، ترانه‌های مردمی، رباعیات و چستان، ضرب‌المثل، لطیفه‌ها و افسانه‌ها، با حکایت‌هایی درباره‌ی ابوعلی سینا و فردوسی، حکایتی از «رساله دلگشای» عبید زاکانی، قطعاتی از «گلستان» شیخ سعدی، «بهارستان» مولانا عبدالرحمن جامی، «انوار سهیلی» مولا حسین واعظ کاشفی آشنا می‌شوند و به حفظ نمودن و از بر کردن پند و اندرزهای رودکی، فردوسی، نظامی گنجوی، حافظ شیرازی، عطار نیشابوری، شیخ سعدی، مولانا جامی، کمال الدین بینایی، و «مادر نامه‌ها» ی ایرج میرزا، نمونه اشعار لایق شیرعلی، عبید رجب، جانی بیک، عبدالله سبحان، جعفر محمد و پیمان می‌پردازند.

در مرحله دوم آموزش ادبیات کلاسیک معاصر نیز آثار بزرگتری چون «شاهنامه فردوسی»، «سفرنامه ناصر خسرو»، «خمسه نظامی گنجوی»، «مثنوی معنوی مولانا جلال‌الدین رومی»، «نصیحت‌نامه عنصرالمعانی کیکاووس»، «بوستان و گلستان شیخ سعدی»، «غزلیات حافظ شیرازی و کمال جندقی»، «هفت اورنگ عبدالرحمن جامی»، «دیوان فانی امیرعلیشیر نوایی»، «بدایع الوقایع زین الدین واصفی»، و غزل‌های بدرالدین هلالی، عبدالرحمن مشفق، میرزا عبدالقادر بیدل، احمد مخدوم دانش، محمد اقبال لاهوری، نادر نادرپور، صدرالدین عینی، عبدالقاسم لاهوتی، میرزا تورسون زاده، حبیب یوسفی، مؤمن قناعت، لایق شیرعلی، خلیل‌الله خلیلی، بازار صابر و نمونه‌هایی از نثر سعید نفیسی، ساتیم‌الغزاده، جلال اکرامی، فاتح نیازی، فضل‌الدین محمدی‌اف، اورنگ کهزاده، و ستار تورسون، و نمونه‌هایی از آثار برخی از ادیبان کلاسیک و معاصر از یک، مانند: عبدالله قادری، مشرب، غفور غلام، عبدالله قهار، عبدالله عارف اف، اوتکور هاشم اف، و نمونه‌هایی از آثار ادیبان و نویسندگان بزرگ جهان، همچون: عزیز نسین، رسول همزت اف، چنگیز آیشمانف و چند تن دیگر برای آموزش انتخاب شده‌اند.

برای مرحله سوم آموزش ادبیات که کلاس‌های دهم و یازدهم را شامل می‌شود، اخیراً گزیده آثار پنج‌تن از شاعران و نویسندگان تاجیک قرن بیستم از یکستان با شرح حال آنها تحت عنوان «گلستان ادب» به عنوان کتاب آموزش ادبیات برای مدارس تاجیکی کشور آماده چاپ گردید. چهره‌هایی چون: امین جان شکوراف و اسد گلزاده از بخارای شریف، جانی بیک و پیمان و بیک نظر طوی نظر، از منطقه‌ی پارشت و نوراتا، زیب‌النسای طاهریان از تاشکند، چهارشنبه دهنوی و جعفر محمد و اسد‌الله و خالبای جلیل از استان سرخاندریا، عبدالله سبحان از منطقه سیحون آباد، نادر نادری و محمد شادی از منطقه سوخ استان فرغانه، از ادیبانی می‌باشند که در این کتاب جایگاه خاصی دارند.

البته قسمت بیشتر این مجموعه به زندگی‌نامه و نمونه آثار ادیبان سمرقندی اختصاص دارد و دلیلش این است که سمرقند در دوره‌ی کنونی نیز مرکز فرهنگ و ادب تاجیکان از یکستان محسوب می‌شود. محیط ادبی سمرقند با محافل ادبی شکل گرفته‌است. در سالهای هشتاد قرن گذشته، محفلی ادبی با نام «صیقل» وجود داشت که ادیبانی مانند رحیم مقیم، بالته آرتیق زاده، و شاعرانی چون سلیم کینجه، اکبر پیروزی، همراه قل دوران، ستار احرارای، حیات نعمت، و ظفر صوفی فرغانی را به عنوان دست پروردگان خود معرفی نمود که چاپ و انتشار مجموعه‌ی «گلدسته‌ی سمرقند» و تأسیس نشریه ارگان استانداری تحت عنوان «آواز سمرقند» به زبان تاجیکی، حاصل تلاش‌ها و مساعی اعضای این محفل بوده و می‌باشد.

در حال حاضر نیز در سمرقند، محافلی از قبیل: «محفل ادب» در دانشگاه دولتی سمرقند (دانشکده زبان‌وادبیات تاجیکی)، محفل ادبی موزه ادبیات استاد صدرالدین عینی و محفلی در دفتر نشریه‌ی «آواز سمرقند» وجود دارد که بیش از صد تن از ادیبان و شاعران و علاقمندان به ادبیات را حول محور خود متحد کرده است. محفل ادبی دیگری نیز در «بخش» سمرقند با نام «سخن آباد» فعالیت دارد. که نامراد کریمزاده، شاعر و آموزگار ادبیات، سرپرستی آن را بر عهده گرفته است. اکثر اعضای این محفل جوان و دانش‌آموزان هستند و برخی از آنها پس از تحصیلات متوسطه، تحصیلات دانشگاهی خود

را در دانشکده‌ی زبان و ادبیات تاجیکی دانشگاه دولتی سمرقند ادامه می‌دهند. محیط ادبی فارسی تاجیکی سرخاندنریا نیز به سه محفل ادبی تقسیم می‌شود:

محفل ادبی منطقه سرآسیا

محفل ادبی بایسون

محفل ادبی ترمذ

در محفل ادبی سرآسیا، نویسندگان و شاعرانی چون: سلیمان خواجه نظر، عبدالله رحمن، خالبای جلیل، محمدجان شکورزاده، فاضل محمدزاده، صالح محمدجان، چهارشنبه دهنوی، شهناز سلیمان - و در محفل ادبی بایسون چهره‌هایی مانند روشن احسان، شاهد، عزت الله کیتجه - و بالاخره در محفل ادبی ترمذ، شاعرانی چون جعفر محمد، سعیده سینوی، اسکندر میرزا، شادی کریم، ثریای نارمنی، عالم پنجی‌زاده، یوسف ولی‌زاده دربندی، دکتر احمد عبدالله و رمضان عبدالله از چهره‌ها و شخصیت‌های معروف محیط ادبی فارسی‌زبان سرخاندنریا محسوب می‌شوند.

از دیگر محافل ادبی فارسی‌زبان ازبکستان به محفل ادبی منطقه «سوخ» واقع در استان فرغانه می‌توان اشاره کرد. این تشکل ادبی نیز دهها تن شاعر و نویسنده مانند: ظفر صوفی، محمدجان شادی، در آغوش خود پرورانده است.

طی سالهای ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۰ میلادی، محفل ادبی «چشمه‌ی خورشید» یکی از فعال‌ترین تشکیلات ادبی ازبکستان بود که پنجاه نفر عضو داشت و در رشد و اشاعه ادبیات فارسی تاجیکی در این کشور نقش مؤثری ایفا نمود.

در حوضه ادبیات فارسی زبان ازبکستان از میان قالب‌های رایج و معمول ادبی، مانند: داستان، داستان کوتاه، مثنوی، غزل، رباعی، دوبیتی، مخمس، چستان و مفردات. شعر نیمایی یا شعر سپید (نو) کاربرد و رواج بیشتری دارد و موضوعاتی از قبیل وطن، مهر مادری، پاس داشتن زبان مادری، احترام به مردم، وحدت، عشق و محبت، دوستی و رفاقت، راستی و صداقت، توجه به هم‌نوعان و هم‌نژادان و ... مضامین عمده‌ی این غالب شعری را تشکیل می‌دهند. مراجعه به حافظه تاریخی و مضمون‌های عرفانی نیز از موضوعاتی است که در دوران استقلال ازبکستان مطرح شده است. ادیبان و شاعران فارسی‌گوی ازبکستان، امروز نیز سنت‌های ادبی رودکی، عمر خیام، مولانا جلال‌الدین بلخی، حافظ شیرازی، شیخ سعدی، میرزا عبدالقادر بیدل و از معاصران لایق شیرعلی، بازار صابر، نادر نادرپور، فروغ فرخ زاد و سهراب سپهری را با موفقیت ادامه می‌دهند.

*** در تألیف این مقاله از منابع ذیل استفاده شده است:**

- ◇ صدرالدین عینی، نمونه‌ی ادبیات تاجیک (با حروفات عربی فارسی) مسکو، ۱۹۲۶
- ◇ برنامه دروس ادبیات تاجیک برای کلاس‌های پنجم و نهم مدارس تاجیکی، تهیه: دکتر اصل‌الدین قمرزاده، دکتر صدوری سعدی اف دکتر صالح حلیم اف، دکتر عبدالسلام صمداف و امیده قمرآوا، تاشکند، انتشارات «ضیا، چشمه سی» ۲۰۰۳.
- ◇ برنامه‌ی دروس ادبیات تاجیک برای کلاس‌های دهم و یازدهم مدارس تاجیکی، تهیه‌ی دکتر اصل‌الدین قمرزاده، تاشکند، «ضیا، چشمه سی» ۲۰۰۳.
- ◇ گلشن ادب، جلد پنجم، نمونه‌های نظم قرنهای هجدهم و ابتدای قرن بیستم، دوشنبه، انتشارات «عرفان» ۱۹۸۰.
- ◇ گلدسته سمرقند. گزیده‌ی نظم و نثر تاجیکی، تهیه‌ی دکتر اصل‌الدین قمراف تاشکند، انتشارات ادبیات و هنر غفور غلام، دوشنبه، انتشارات «ادیب» ۱۹۸۹.
- ◇ سخن‌وران صیقل روی زمین، تهیه‌ی توره قل ذهنی و دکتر صدوری سعیدف، دوشنبه، انتشارات «عرفان» ۱۹۷۳.